

ARTICLE 19

**Вирус калпы: жалган маалымат
жана коронавирус**

2020-ж., март

Резюме

Соңку үч айда жаңы коронавирус штаммы козуткан COVID-19 илдети бүт дүйнөгө жайылды. Вирустун таралышы туура эмес маалымат менен, ошондой эле кытай жана азиат тектүү адамдарга каршы багытталган “кастык тили» менен коштолду. Эпидемия пикир айтуу эркиндигине да зыян тийгизди, анткени айрым өкмөттөр бул маселени чечүү жана каатчылыкты жөнгө салуу үчүн цензураны, камакка алууну жана башка жазалоо чараларын колдонуп жатат.

Февраль айында Дүйнөлүк саламаттык сактоо уюму (ДСУ) COVID-19га байланыштуу жайылып, элди адаштырган жалган маалымат агымына - “инфодемияга” тынчсыздануусун билдирди. Социалдык желелердеги вирустан айыктырат деп шектүү дары-дармектерди мактаган, вирустун таралуусу жөнүндө такталбаган маалымат жана кутумчулук теориясы жөнүндөгү имиштер кадыр-барктуу булактардан алынуучу маалыматка салыштырмалуу өтө көп жайылтылып жатат. Мындай маалымат кез-кезде салттуу маалымат каражаттарынын кабарларына да аралашып кетүүдө. Жалган маалымат көпчүлүк учурларда саясатчыларды алагды кылып, өкмөткө болгон ишенбөөчүлүктү күчөтүп, коомчулукту карбаластатып коюуда.

COVID-19дун тез жайылышы дүйнөдөгү көптөгөн өлкөлөрдө коркунуч жаратып, басмырлоо жана жектөө мамилесине шыкак болду. “Кастык тили» багытталган айрым кишилер жана коомдоштуктар жек көрүмчүл кеп-сөздөрдүн айынан кемсинтүүгө жана зомбулукка кабылышыбыз ыктымал деп кооптонушат.

Бул маселелерди чечүүгө умтулган өкмөттөр кээде катуу жана жүйөсүз ыкмаларды колдонушат. Кытайдын COVID-19 вирусунун пайда болгону жөнүндө ачык кабарлоого тыюу салуу аракети илдеттин баштапкы жайылышына карата баштапкы чараларга тоскоол болду. Түштүк-Чыгыш Азия өлкөлөрү COVID-19 жөнүндө жалган болушу ыктымал делген маалыматты тараткандарды жазалоого, камакка алууга басым жасашты. Ирандын бийлиги бул вирус жөнүндө маалымат жайгаштырган социалдык желе колдонуучуларын камакка алып, илдеттин жайылышы жөнүндөгү маалыматты жаап-жашырып турду.

Көз карандысыз журналистика, жарандык кабарлоо иштери, ачык-айкын талкуулар жана маалыматтын эркин таратылышы COVID-19га каршы бүткүл дүйнөдө ийгиликтүү күрөш жүргүзүү үчүн зарыл. Өкмөттөр илдеттин тез жайылышына каршы саясатты жана чара көрүү жолдорун иштеп чыгышы, пикир айтуу эркиндигин жана маалыматтын жеткиликтүүлүгүн камсыздашы керек. Туура эмес кабарларды таратууга жана “кастык тилине” карата цензурага жана жазык жазаларына басым

кылган усулдардын ордуна ЖМКнын ачык-айкындыгына жана эркиндигине жол ачкан усулдарды колдоо керек.

Жалпыга маалымдоо каражаттары жана социалдык желелер да COVID-19 менен байланышкан туура эмес маалыматтардын таратылышына жана “кастык тилине” каршы күрөшкө көмөк көрсөтүшү кажет. Журналисттер маалыматты так жана бурмалоосуз кабарлап турушу, үгүт өнөктүктөрүн жара расмий куугунтук учурларын иликтөөгө тийиш. Ошондой эле чындыкты калыбына келтирүү жана жалган маалыматтарды төгүндөө укугунун барлыгын унутпоо зарыл. COVID-19 жөнүндө так, анык маалыматтарды таратууга өбөлгө түзүү үчүн социалдык желелер ДСУ жана саламаттык сактоо органдары менен кызматташууну улантышы кажет. Алар туура эмес маалыматтардын таратылышына жана “кастык тилине” каршы багытталган иш-аракеттер так жана түшүнүктүү стандарттарга негизделерине, талаптагыдай жол-жоболор менен бекемделерине кепилдик бериши керек.

Мазмуну

- Резюме.....2
- Мазмуну 3
- Киришүү 4
- Адам укуктары жаатындагы колдонулуучу стандарттар 7
  - Пикир айтуу эркиндигине жана маалымат алууга болгон укук 7
  - ЖМКны жөнгө салуу 8
  - Ден соолукка болгон укук 9
- COVID-19дун жайылышына байланыштуу сөз эркиндиги кабылган тоскоолдуктар .11
  - COVID-19 жана жалган маалымат таратуу 11
  - «Кастык тили»..... 12
- COVID-19дун тез жайылышына карата эффективдүү чаралар: сөз эркиндиги менен маалыматтын жеткиликтүүлүгүнүн ролу... 14
  - Маалыматтын эркин таралышы 14
  - Жалпыга маалымдоо каражаттарынын ролу 14
  - Социалдык желелердин ролу 15
- Нускамалар 17
  - Мамлекеттер үчүн 17
  - ЖМК үчүн 18
  - Социалдык желелер үчүн..... 18
- Эскертүүлөр.....20

Киришүү

Адегенде “2019-жылдагы жаңы коронавирус” деген аталыш менен айтылган COVID-19 – бул коронавирустар түркүмүндөгү вирустар тобунун жаңы штаммы козуткан илдет.¹ COVID-19 жуккан учурлардын көпчүлүгүндө оору жеңил болсо да, оор түрүндөгүлөрү пневмонияга алып келип, өтө сейрек учурларда өлүмгө да себеп болууда. Саламаттык сактоо тармагынын өкүлдөрү COVID-19ду алгач ирет 2019-жылы декабрда Кытайдын Хубей аймагындагы Ухань шаарында таап чыгышкан. 2020-жылдын 6-мартына карата 79 өлкөдө 95 270 киши бул илдетти жуктуруп алгандыгы тастыкталган, мунун 3280и каза болгон.²

COVID-19 кандай экендиги аныкталгандан кийинки бир нече аптада кытай өкмөтү илдеттин жайылышына тиешелүү маалыматтын таралышын көзөмөлгө алууга аракет кылды. Бийликтегилер маалыматты коомчулуктан жашырды, жугузуп алгандардын саны жөнүндөгү көрсөткүчтөрдү дайыма азайтып айтып, мамлекеттик ЖМКнын кабарларын көзөмөлдөп, онлайн-форумдарды цензураляп, маалымат берүүчүлөрдү кармап, социалдык желелердин пайдалануучуларын, журналисттерди жана оору жөнүндө маалымат берген саламаттык сактоо кызматкерлерин куугунтуктап турду.³ Эксперттер COVID-19 жөнүндөгү маалыматты басып салуу аракети илдеттин тез таралышына каршы чараларга жолтоо болду деп эсептешет.⁴

Февраль айында COVID-19дан 33 жаштагы дабагер Ли Вэнян каза болгондон кийин коомдун нааразылыгы ачык-айкын ташкындап кетти. Дабагер Ли бул илдеттен тынчсыздануусун билдирген алгачкы адистердин бири эле; бул кадамы үчүн аны кармап, “жалган билдирүүнү онлайн таратканы” үчүн эскертип, “кылган иш-аракетим мыйзамга туура келбейт” деп кол коюуга мажбурлашкан. Кытайлыктар цензорлорго ачык эле каршы чыгып, дабагерге карата бийликтин чарасына кыжырданышты жана каатчылыктан чыгуу боюнча өкмөттүн иш-аракеттерине шектенерин билдиришти.⁵

COVID-19 кошуна өлкөлөргө, анан бүткүл дүйнөгө жайылып кеткенде, өкмөттөр менен калайык онлайн мейкиндигиндеги, кээде салттуу ЖМКдагы деле жалган, бурмаланган маалыматтар менен имиш кептердин ызы-чуусуна туш келди. Февраль айында ДСУ COVID-19 менен коштолгон “жапырт инфодемия” жөнүндө эскертип, бул “адамдардын ишенимдүү булактардан, нускамалардан өздөрүнө керектүү маалыматты алышына тоскоол болууда” деп белгиледи.⁶ ДСУ COVID-19 жөнүндө жалган маалыматтар⁷ вируска каршы иштердин натыйжасын жокко чыгарып коюшу да ыктымал деп бир нече жолу эскертти.⁸

Онлайн жана офлайн таралып жаткан маалыматтардын арасында кол кургаткычты пайдаланып, сарымсак жеп же кирди агарткычты ичүү менен илдеттен айыгууга болот дегендей имиштер менен катар бул вирус кытайдын биологиялык куралы же Билл жана Мелинда Гейтс фондунун кыянатчыл кутуму экен, 1993-жылкы “Симпсондор” тасмасындагы эпизоддо коронавирус жөнүндө алдын ала маалымат айтылган ж.б. кеп-сөздөр бар.⁹ Көп кайталанган демейки калптардын катарында жугузуп алгандардын санын апыртууга, мамлекетти саясатты бурмалап түшүндүрүүгө байланышкандары кездешет. COVID-19 жөнүндө ДСУ жана ооруларды көзөмөлдөө, алдын алуу борборлору сыяктуу кадыр-барктуу булактардан алынганга салыштырмалуу жалган маалыматтар алда канча көптүк кыларын изилдөөчүлөр аныкташты.¹⁰

COVID-19тун тез таралышы дүйнөнүн көп жерлеринде кытайларга жана жалпы эле чет өлкөлүктөргө каршы мамилени курчутуп, “кастык тилинин” жайылышына себеп болду.

Айрыкча социалдык желелерде анонимдүү аккаунттардан маал-маалы менен таратылып турган маалыматтардын көбү ушундай эле. Салттуу жалпыга маалымдоо каражаттары жана бийлик өкүлдөрү да кез-кезде басмырлоочу мүнөздөгү маалыматтарды, мунун ичинен кытай кардарларынын киришине тыюу салган белгилерди илип жаткан фирмалар жөнүндөгү кабарларды берип турушту.¹¹

Көпчүлүк өкмөттөр COVID-19 менен байланышкан жалган маалыматтарга каршы катуу чара көрүштү. Кытай катаал карантинди колдонуп, бүткүл дүйнөдөгү саламаттык сактоо өкүлдөрү менен кызматташып, илдеттин жайылышына карата мамилесин өзгөртсө да, маалыматтын таралышын жана ЖККга берилишин катуу көзөмөлдөөнү улантып, өкмөт адамдарын жана мамлекеттин саясатын сындагандарды куугунтуктай берди. Азиянын башка өлкөлөрүндө “жасалма маалыматтарды”, онлайн баарлашууларды жана кибер-кылмыштарды жөнгө салуучу катаал мыйзамдарды колдонуп, вирус жөнүндө жалган маалымат таратышы ыктымал делген жактарга айып тагып, айрымдарын камакка алышты.¹² Таиланд “Жасалма жаңылыктарга каршы күрөш борборуна” COVID-19 жөнүндө жалган билдирүүлөрдү териштирип, жазык ишин козгоо укугун ыйгарды.¹³ Ирандын өкмөтү “Коронавирустан коргонуу базасын” түзүп, жалган деп болжолдонгон маалыматтарды тараткан, ошондой эле өлкөдө COVID-19дүн таралышы жөнүндөгү маалыматтарды жаап-жашырган адамдарды камай баштады.¹⁴

Жогоруда айтылган маселелерди чечүү үчүн жакшы демилгелер да көрүлдү. Январда ДСУ Эпидемиялар боюнча маалымат желесин (EPI-WIN) — жалган маалымат таратууга каршы өзүнүн программасын ишке киргизип, “ишеничтүү булактардан так маалыматтарды өз убагында” бере баштады.¹⁵ ДСУ COVID-19 жөнүндө анык маалыматтарды таратып туруу үчүн Facebook, Google, Tencent, Baidu, Twitter, Tik-Tok, Weibo, Pinterest, ошондой эле Интернеттеги инфлюенсерлер (социалдык желе аркылуу коомдук пикирге таасир этүүчү адамдар) менен да кызматташа баштады.¹⁶ ири социалдык желелер вирус жөнүндөгү кадыр-барктуу контентти илгерилетүү жана жалган билдирүүдөрдүн азыраак таралышы үчүн жаңылык тасмаларында атайын чараларды көрүштү.¹⁷

АРТИКЛЬ 19 ушул жакшы демилгелерди колдойт. Адамдын түпкүлүктүү башка укуктары менен катар пикир айтуу жана маалымат эркиндигине болгон укукту COVID-19дүн жайылышына каршы күрөштүн укуктук негизин камсыздоого тийиш. Саламаттык сактоодогу COVID-19дүн тез жайылышты сыяктуу каатчылык убагында маалыматтын эркин таралышы чечүүчү мааниге ээ. Вирустук эпидемиялар жана пандемиялар табияты боюнча чачырама мүнөзгө ээ болгондуктан, калайыкка аймактык, улуттук же дүйнөлүк деңгээлдерде таасир этет. Мамлекеттик органдар вирустун тынымсыз жайылышын жана улам башка жерлерде кысталыш жагдай түзүлүп турушун көзөмөлдөй албайт. Мунун ордуна саламаттык сактоодогу эпидемияга жана пандемияга каршы мониторинг менен жалпы эл алдындагы отчетуулукка негизделген эффективдүү чаралар көрүлөт. Вирустун жайылышына көз салуу жагынан журналисттер, саламаттык сактоо жаатындагы изилдөөчүлөр жана адистер да олуттуу роль ойношот.

Ошол эле учурда, бийлик тарабынан так, орчундуу маалымат жеткиликтүү берилип турбаса, дабагерлер, эпидемиологдор жана башка адамдар өздөрүн жана башкаларды жашы коргой албайт. Маалыматтын расмий төгүндөлүп же жаап-жашырылып турушу вирустук эпидемиянын кеңири жайылышына гана өбөлгө түзөт.¹⁸ Мамлекеттик органдардын мамлекеттик кызматчылар тарабынан чогултулуучу маалыматты түздөн-түз алуу мүмкүнчүлүгү бар, алар мамлекеттик жана мамлекеттик эмес булактардан маалыматтарды да чогулта алат. Бул маалыматтардын жеткиликтүүлүгү олуттуу мааниге ээ, анткени жеке адамдар менен жамааттардын да, саламаттык сактоо тармагындагы адистердин да жүрүм-турумуна таасир этет. Мындан тышкары саламаттык сактоо жаатындагы каатчылыкка карата расмий чараларга баа бериш үчүн коомчулук мамлекетти саясат жана көрүлүп жаткан чаралар жөнүндө маалыматты билиши зарыл.

Бул документте АРТИКЛЬ 19ДУН COVID-19 апаатына байланышкан маселелерге тиешелүү пикир айтуу эркиндиги боюнча позициясы баяндалган. Мында сөз жана маалымат эркиндигинин, айрыкча ден соолукка тиешелүү жагынан, эл аралык стандарттары сыпатталат. Мында саламаттык сактоодагу стратегияларды иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу жагынан бул укуктардын түйүндүү ролу баса белгиленет. Мында азыркы COVID-19 апаатынын тушундагы пикир айтуу жана маалыматка жетүү менен байланышкан айрым маселелер кеңири каралат да, мамлекеттер үчүн жана башка субъектилер үчүн, атап айтканда, ЖМК жана социалдык желелер үчүн нускамалар берилет.

Адам укуктары жаатындагы колдонулуучу стандарттар

Пикир айтуу эркиндигине жана маалымат алууга болгон укук

Пикир айтуу эркиндигине болгон укук Адам укуктарынын жалпы декларациясынын (АУЖД)¹⁹ 19-беренесинде корголгон, ал Жарандык жана саясий укуктар жөнүндөгү эл аралык пактынын (ЖСУЭП)²⁰ 19-беренесине жана Адам укуктары жөнүндөгү аймактык макулдашууларга²¹ ылайык юридикалык күчкө ээ.

Пикир айтуу эркиндигине болгон укуктун таасир чөйрөсү кеңири туюнтулган. ЖСУЭПтин 19-беренесинин 3-пункту мамлекеттерден баардык адамдардын “мамлекеттик чегараларга карабай, ар кандай маалыматтарды, идеяларды оозеки, кат жүзүндө же басма же көркөм формаларда же башка тандаган түрдө издөө, алуу жана таратуу укугуна кепилдик берүүнү” талап кылат.²² БУУнун Адам укуктары боюнча комитети (бул органга ЖСУЭПти чечмелөө укугу берилген) бул укук саясий түшүндүрмөлөргө, журналистикага, окутууга, адам укуктарынын маселелерин талкуулоого, жекече пикирлерге жана жеке баарлашууларга жайылтылат, ошондой эле интернеттен пикир айтуу укугун коргойт деп тастыктады.²³

Пикир айтуу эркиндигине болгон укук түпкүлүктүү болсо да, ал чексиз эмес. Мамлекеттер мамлекеттин мыйзамдуу кызыкчылыктарын, мунун ичинен саламаттык сактоо тутумун коргоо максатында бул укукту чектей алат. Ошентсе да, Адам укуктары боюнча комитет чектөөлөр өтө зарыл учурларда гана киргизилип, үч бөлүктүү так тестке толугу менен туура келиши керек деп билдирди.²⁴ Ар кандай чектөөлөргө коюлуучу талаптар:

- мыйзам боюнча киргизилиши: адамдар өздөрүнүн жүрүм-турумун туура тескей билиши үчүн мыйзамдар же мыйзамдык актылар баары жеткиликтүү, даана туюнтулууга тийиш;
- төмөнкүлөрдүн гана бири болгон мыйзамдуу максатты көздөшү: башка адамдардын укуктары менен милдеттерин сыйлоо же улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти же калктын саламаттыгын жана коомдогу адеп-ахлакты коргоо;
- зарыл жана чени менен болушу: мамлекет кооптуулуктун мүнөзүн, ошондой эле сунушталган иш-аракеттердин зарылдыгын жана ченемин, ошол чаралар аталган максатка жетишүү үчүн эң аз чектеген чара экендигин так аныктоого тийиш.

Мындан тышкары, ЖСУЭПтин 20-беренесинин 2-пунктунда басмырлоого, кастыкка же зомбулукка көзүткөн улутчул, расачыл же динчил жек көрүмчүлүктү козуткан ар кандай кеп-сөздөргө мыйзам боюнча тыюу салынышы керектиги каралган.

Сөз эркиндигин чектөө максатында иш жүргүзгөн өкмөттөр калктын саламаттыгына кооптуу деп болжолдоонун канчалык жүйөлүү экендигин, өздөрүнүн иш-аракеттери мамлекеттин мыйзамдуу кызыкчылыгына²⁵ канчалык туура келерин, ошондой эле тандап алынган чектөө усулунун зарылдыгын жана ченемдүүлүгүн далилдешке милдеттүү.²⁶ Адам укуктары боюнча комитет коомдун мыйзамдуу кызыкчылыгына туура келген маалыматтарды алмашкандыгы үчүн журналисттерди, изилдөөчүлөрдү жана укук коргоочуларды куугунтуктаган жазык чараларына өзгөчө тынчсыздануусун билдирди.²⁷

Саламаттык сактоо тармагындагы вирустук эпидемия же пандемия сыяктуу каатчылыктар көбүнчө коомчулуктун көңүлүн бийликтин иш-аракеттерине бурат. COVID-19 тез жайылып жаткан чакта коркунучка кабылып, бийликтегилерден көңүлү калгандар өкмөттүн кызмат адамдарын жана мамлекеттин саясатын жөндүү да, жөнсүз да сындап жатышат. Мамлекеттин расмий органдарга багытталган сынды басып салуу аракети пикир айтуу эркиндигине болгон укукка каршы келет. БУУнун Адам укуктары боюнча комитети “коомдук ишмерлерге тиешелүү ачык талкууларда <...> тоскоолдуксуз пикир айтуу мүмкүнчүлүгү жогору бааланат” деп билдирди²⁸.

Маалымат алуу укугу пикир айтуу эркиндигине болгон укуктун түпкүлүктүү элементи болуп саналат. Атап айтканда, адамдар мамлекеттик органдардын карамагындагы маалыматтарды алууга укуктуу.²⁹ БУУнун Адам укуктары боюнча комитети мамлекеттер коомдун кызыкчылыгына тиешелүү маалыматтарды тез-тез жарыялап, өзүнүн карамагындагы маалыматтардын жеткиликтүү болушу үчүн чаралары көрүүгө, мисалы, маалымат эркиндиги жөнүндө мыйзамды кабыл алууга милдеттүү экенин белгиледи.³⁰ Маалымат алуу укугу баардык мамлекеттик органдарга жана мекемелерге, мунун ичинен аткаруу, мыйзам чыгаруу жана сот бийликтерине, улуттук, аймактык жана жергиликтүү деңгээлдердеги органдарга да жайылтылат.³¹ Бул укук ачык иш-милдеттерди аткаруучу башка түзүмдөр ээлик кылган маалыматтарга да жайылтылат.³² Пикир айтуу эркиндигинин курамдык бөлүгү болгон маалымат алуу укугу да чектелиши мүмкүн, бирок буга ЖСУЭПтин 19-беренесинин 3-пунктунда каралган катуу критерийлердин негизинде гана жол берилет.

ЖМКны жөнгө салуу

Сөз эркиндигине кепилдик биринчи кезекте ЖМКга тиешелүү. Эл аралык укук коргоо уюмдары “укук үстөмдүгү принцибин жетекчиликке алган мамлекетте басма сөздүн өзгөчө ролун”³³ жана демократиялык коомдогу жалпыга маалымдоо каражаттарынын эң маанилүү ролун³⁴ көп ирет баса белгилешкен. Мисалы, БУУнун Адам укуктары боюнча комитети буларды бөлүп көрсөткөн:

Жарандардын, талапкерлердин жана шайланган эл өкүлдөрүнүн ортосундагы мамлекеттик жана саясий маселелер боюнча маалымат жана пикир алмашуусу өзгөчө мааниге ээ. Бул үчүн мамлекеттик маселелерди көзөмөлсүз же чектөөсүз түшүндүрмөлөп, коомчулукка кабарлай ала турган эркин басма сөз жана башка маалымат каражаттары болууга тийиш. Кеңири коомчулук өз кезегинде маалымат каражаттарынын ишмердигинен жаралуучу өнүмлөрүдү алууга укуктуу.³⁵

Ден соолукка болгон укук боюнча атайын баяндамачы саламаттык сактоо тутумдарындагы отчёттуулукту камсыздоо үчүн жалпыга маалымдоо каражаттарынын керектигин кыйла конкреттүү түрдө баса белгиледи.³⁶

Адам укуктары жаатындагы эл аралык укук боюнча адам укуктарын коргоо, колдоо жана сактоо боюнча милдеттер мамлекеттерге жүктөлсө да, коммерциялык ишканалар деле адам укуктарынын сакталышы үчүн жоопкерчилик тартышат.³⁷ БУУнун ишкерлик жана адам укуктары боюнча нускоочу принциптери корпорацияларда, мунун ичинен социалдык желелерде адам укуктарын сактоо боюнча колдонууга милдеттүү деп эсептелбеген каражатты сунуштайт.³⁸ Нускоочу принциптерде “ишканалар адам укуктарын сыйлоого тийиш”³⁹ деп айтылып, компаниялардын кошумча милдеттери санап көрсөтүлөт. Ал милдеттердин катарында адам укуктары боюнча эл аралык стандарттарды сактоо⁴⁰, адам укуктарына тийүүчү жагымсыз таасирлерди азайтуу⁴¹, адам укуктарын илгерилетүүчү саясатты иштеп чыгуу, адам укуктарына кооптуу жагдайларды таап чыгуу үчүн тыкыр текшерүү жана адам укуктарын бузуудан коргоо каражаттарын камсыздоо сыяктуу талаптар бар.

Социалдык желелердин интернеттеги кеп-сөздөрдү тескөө жана багыттоо жагынан кеңири мүмкүнчүлүктөрүн эске алганда, пикир айтуу эркиндигине болгон укуктуу коргоо жаатындагы стандарттарды айрыкча бекем сактоо керек. БУУнун пикир айтуу эркиндиги жана маалыматтын

жеткиликтүүлүгү боюнча баяндамачысы бир катар баяндамаларында социалдык желелердин бул багыттагы иш-аракеттерин иликтеп чыккан эле. Ал “саналуу эле компаниялар өз ишмердигинде адам укуктарын коргоо принциптерин колдонот”⁴⁵, компаниялар кастык тил сыяктуу маселелерди чечкенде “өздөрүнүн иш-аракеттеринин адам укуктарына тийгизер таасирин дээрлик эч качан эске албайт”⁴⁶ деп көп жолу тынчсыздануусун билдирди.

Интернет пайдалануучулар өздөрүнүн онлайн сөздөрү кандай бааланарын даана билиши үчүн данакерлик саясаты так жана түшүнүктүү туюнтулушу керек.⁴⁷ 2018-жылдагы баяндамасында Атайын баяндамачы социалдык желелерде колдонулуучу контент алып баруун эрежелеринин “субъективдүү” жана “бүдөмүк” болуп жатканына өзгөчө тынчсыздануусун билдирген.⁴⁸ Мындан тышкары социалдык желелер контенттин алып салынышы жөнүндөгү базалык кабарландырмалар менен негиздүү чечимдерди, ошондой эле мындай чечимдерге маалыматтарды бериши кажет.⁴⁹

Ден соолукка болгон укук

Ден соолукка болгон укук АУЖПда⁵⁰ бекемделген жана Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндөгү эл аралык пактынын (ЭСМУЭП) 12-беренесине ылайык юридикалык күчкө ээ. Анда, атап айтканда, катышуучу мамлекеттерге эпидемияларды алдын алуу, жоюу жана көзөмөлдөө талабы коюлган.⁵¹ Бул мамлекеттердин эпидемиологиялык көзөмөлдү жана ооруулар жөнүндөгү маалыматтарды чогултуп, пайдалануу боюнча жекече жана биргелешкен иш-аракеттерине да тиешелүү.⁵² Демек, маалыматтын жеткиликтүүлүгүнө ден соолук маселелери боюнча маалыматтарды издөө, алуу жана бөлүшүү укугу да камтылат. Мамлекеттер илдет жайылган кезде маалымат алуу укугун камсыздоо боюнча бирдей милдеттенмелерди аркалашат.

Ден соолукка болгон укук пикир айтуу эркиндигине болгон укук менен тыгыз байланышкан.⁵³ БУУнун Экономикалык, социалдык жаа маданий укуктар боюнча комитети “маалыматтын жеткиликтүүлүгү” ден соолукка болгон укуктун өзөктүү элементи экендигин баса белгиледи.⁵⁴ Мамлекет тийиштүү маалыматтарды алдын ала берип турбай, жарандардын ой айтуу эркиндигин чектеп же саламаттык сактоо маселелерине тиешелүү маалымат алууга бөгөт койгондо, калайык саламаттыкка зыяны тийип жаткан көрүнүштөрдөн жабыркайт да, ден соолукка болгон укугун толук пайдалана албайт.

Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча комитет ден соолукка байланышкан маалыматтарды цензуралоого, коомчулуктун саламаттык сактоо маселелери боюнча талкууларга, демилгелерге катышуу мүмкүнчүлүгүн чектеген башка иш-аракеттерге жол берүүгө болбостугун тикелей эскертти.⁵⁵ Кытайдын COVID-19га каршы баштапкы иш-аракеттери көрсөткөндөй, илдеттин жайылышы жөнүндө маалыматты коомчулуктан жашырып салуу жагдайды өз убагында иликтөөгө жана туура чара көрүүгө тоскоол болот экен. Тескерисинче, пикир айтуу эркиндиги корголсо, коомчулук, журналисттер жана жергиликтүү саламаттык сактоо органдары топтогон жашоо үчүн зарыл маалымат бийлик органдарына жана башка негизги тараптарга жетип турат.

Ден соолук укугуна тиешелүү маселелер боюнча атайын баяндамачы бийлик органдарынын отчеттуулугун камсыздоо жана жеке адамдардын өз ден соолугуна кам көрүү мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү үчүн саламаттык сактоо жаатындагы саясат ачык-айкын болушу, маалымат жеткиликтүү болушу зарыл экенин да баса белгиледи.⁵⁶ Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча комитет “ден соолукту коргоо же дарылануу үчүн керектүү маалыматты атайылап жашыруу же бурмалоо” аракеттерин да айыптады.⁵⁷

COVID-19дун жайылышына байланыштуу сөз эркиндиги кабылган тоскоолдуктар

COVID-19 жана жалган маалымат таратуу

Жалган маалымат таратуу вирустук эпидемияга каршы күрөшкө олуттуу кедергисин тийгизет. COVID-19 тез жайыла баштаган кезде дүйнө жүзүндөгү адамдар чыныгы жагдай менен ойдон чыгарылган кеп-сөздөрдү айырмалашка аракет кылып жатат. Кээ бир адамдар бул вирус ден соолук үчүн анча коркунучтуу эмес деген, дагы башкалар кыйла кооптуу деген көз карашты жакташат. Өкмөттөр маалыматты бурмалоого каршы өтө олуттуу мамиле жасаганы туура. Алар имиш кептердин таралышына бөгөт коюп, жалган маалыматты атайын жайылткандарга каршы натыйжалуу саясатты иштеп чыгышы керек. Маалыматтын бурмаланышы саламаттык сактоодогу иш-аракеттерге эле кедергисин тийгизбестен, адамдын башка укуктарынын бузулушуна да алып келиши ыктымал.

Жалган маалыматтын зыяндуулугуна карабастан, жалган деп болжолдонуучу маалыматтарды чектөө мыйзамдуулук, укук ченемдүүлүк, зарылдык жана өлчөмдөштүк деген талаптарга шайкеш болушу кажет. Бул критерийлерге баа бергенде, пикир айтуу эркиндигине болгон укукка ылайык, талашсыз чын маалыматтардан башкаларын да коргоо керек.⁵⁸ Чындыгында пикир айтуу эркиндигине болгон укук боюнча туура эмес айтылган ойлорду да коргоо зарыл.

Мисалы, 2017-жылдагы сөз эркиндиги маселелери боюнча төрт баяндамачынын биргелешкен декларациясында COVID-19га каршы күрөш алкагындагы өкмөттөр үчүн абдан орчундуу нускамалар камтылган.⁵⁹ Бул декларацияда баяндамачылар төмөнкүдөй эскертишет:

Бүдөмүк жана бир кылка эмес ойлорго негизделген, “жалган кабарлар” менен “объективдүү эмес маалыматтарды” таратууга жалпы тыюу салуу эл аралык стандарттарга шайкеш келбейт.⁶⁰

Тилекке каршы, дүйнө жүзүндөгү өкмөттөр COVID-19га тиешелүү жалган деп болжолдонгон кабарлардын таралышына каршы дал ушундай өтө кеңири чечмеленүүчү тыюу мыйзамдарын бир нече ирет колдонушту. АРТИКЛЬ 19 бул мыйзамдардын көпчүлүгү жана бийликтегидердин сөз эркиндигин чектөө боюнча ыйгарым укуктарын өтө кеңейтип жибергендиги боюнча тынчсыздануусун бир канча жолу билдирди⁶¹. Мындай мамиле укук ченемдерин ээнбаштык менен колдонууга, адамдарды мыйзам нугундагы жүрүм-турумду адаштырууга себеп болорун белгиледи.⁶²

Мындан тышкары, жалган маалыматка каршы көбүнчө цензурага, жазык жообуна тартууга жана түрмөгө камоо чараларына таянган расмий иш-аракеттердин аша чаап кетип жаткандыгы да тынчсыздандырат. Жогоруда айтылгандай, кээ бир өкмөттөр, мисалы, Кытайдыкы, COVID-19 жөнүндөгү маалыматтарды таратууга жетиштүү болгондон алда канча катуу цензура киргизишти. Ал түгүл көптөгөн өлкөлөр жалган маалымат таратып жатат деп болжолдонгон жактарга карата түрмөгө отургузууга чейинки катаал жазык мыйзамдарын колдонуп жибершти. АРТИКЛЬ 19 адамды эркинен ажыратуу чарасы басмырлоого, зомбулукка себеп болуучу жек көрүмчүл маалыматтарды тараткандай кыйла оор кылмыштарга карата гана колдонулушу керек деп эсептейт.⁶³

Анүстүнө, эпидемия же пандемия тууралуу жалган маалымат таратууга карата мындай чараларды көрүштүн зарылдыгы жок экендигин далилдеген орундуу жүйөлөр бар. Адамдар COVID-19дун жайылышы боюнча кийин жаңылыш болуп чыгышы ыктымал ойлорун эч коркпой эле айтып туруу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу кажет. Жаңылыш маалыматты жаман ойсуз эле тараткандыгы үчүн жазалай берсе, адамдар вирустун жайылышы тууралуу пикир алмашуудан тартынып, мунун айынан эпидемияга каршы ыкчам чаралар көрүлбөй калышы ыктымал. Жалган маалыматка катаал мамиле коомчулуктун жигердүүлүгүн басаңдатып, илдетти жугузуп алган учурлар тууралуу убагында кабар берилбей, зарыл чаралар көрүлбөй калышы мүмкүн.

Тилекке каршы, кээ бир мамлекеттердин өкмөттөрү туура эмес маалыматтарды таратууга каршы катаал чараларды көрүү менен эле чектелбей, өздөрү атайылап жалган маалымат таратышат жана үгүт жүргүзүшөт.⁶⁴ Саламаттык сактоо жаатында каатчылык болгон кезде мамлекеттик программалар жана жүргүзүлүп жаткан саясат коомчулук тарабынан кылдат иликтене баштайт. Муну жактырбай, өкмөттөр мамлекеттик органдардын ишмердиги жөнүндөгү кеп-сөздөрдү көзөмөлдөшкө аракеттенишет. Кошмо Штаттардын да, Кытайдын да өкмөттөрү COVID-19дун жайылышы жөнүндөгү элди адаштыруучу маалыматтарды таратты жана тийиштүү иш-аракеттерди туура эмес аткарды деп айыпталды.⁶⁵ Башка өкмөттөр вирустун жайылышы жөнүндөгү маалыматты жашыргандыгы⁶⁶ же өздөрүнүн саясий кызыкчылыктарына карай маалыматтарды бурмалагандыгы үчүн күнөөлүү деп табылды. Мамлекет каржылагандагы жалган маалымат таратуу өтө коркунучтуу. Бул мамлекеттик органдарга болгон ишенимди жок кылып, коомчулуктун жана саламаттык сактоо өкүлдөрүнүн туура эмес аракеттерди көрүшүнө түрткү болот.

“Кастык тили”

Эл аралык адам укуктары жаатында “кастык тили” деген жалпы маанидеги түшүнүк жок. Ошондой болсо да өкмөттөр, саясатчылар жана карапайым жарандар бул терминди өздөр макул болбогон пикирлерди айыптоо жана айрым түрлөрдөгү кеп-сөздөрдү чектөөгө чакырыш үчүн колдонушат.

COVID-19дун айынан чет өлкөлүктөргө, алардын ичинен кытайларга каршы маанайдын курчушу адам укуктарына олуттуу кесепети тийиши мүмкүн. “Кастык тили” зомбулукка жана басмырлоого шыкакчы болуп, жабыркагандардын укуктарын жүзөгө ашырышына кедергиси тийиши ыктымал. Өз кезегинде “кастык тилине” карата өтө катаал чаралар да пикир айтуу эркиндигин бузушу мүмкүн. Демек, “кастык тилине тиешелүү ар кандай эле расмий чектөөлөр ЖСУЭПтин19-беренесинин 3-пунктунда жана 20-беренесинин 2-пунктунда белгиленген критерийлерге шайкеш келиши кажет.

Ырас, кээде мамлекет “кастык тилин” мыйзамдуу жүйө менен (мисалы, коомдогу саламаттыкты бекемдеш же башка адамдардын укуктарын коргош үчүн) чектешке аракет кылат, бирок көбүнчө катуу чара көрүп эле тескеп коюштун ордуна жазык жоопкерчилигине тартып, туура эмес кылышат. Жарандык жана административдик укукта “кастык тилине” карата чара колдонуунун көптөгөн ченемдеш жана натыйжалуу жолдору бар. Жазык жазасы башка мүмкүнчүлүктөр калбаганда жана өтө олуттуу жагдайларда гана, чени менен колдонулушу керек.⁶⁷

Көбүнчө мамлекеттер “кастык тили» маселесин чечүү үчүн башка алгылыктуу жолдорду көрбөй, жазык жазасын эле колдонууга ыктап турушат. Адам укуктары боюнча кеңештин 16/18⁶⁸ резолюциясы жана Жек көрүмчүлдүктү үгүттөп жайылтууга тыюу салуу боюнча Рабат иш-аракеттер планы⁶⁹ сыяктуу документтерде БУУнун уюмдары басмырлоого жана “кастык тилине” каршы күрөшүү чараларын, мунун ичинен социалдык чыңалуу учурларын таап, жоюу мамлекеттик кызмат адамдары үчүн сабырдуулукту бекемдөө боюнча тренингдерди өткөрүү, лидерлердин жиктешүүгө каршы чыгып сүйлөөсүн уюштуруу, коомдоштуктар ичиндеги жана арасындагы баарлашууга көмөктөшүү, жалпыга маалымдоо каражаттарындагы пикирлердин ар түрдүүлүгүн колдоо жана басмырлоого каршы күчтүү мыйзамдарды кабыл алуу боюнча алгылыктуу нускамаларды беришти. Өкмөттөр бул чараларды COVID-19га байланыштуу кытайлыктарга, жалпы чет өлкөлүктөргө карата келип чыккан жек көрүү маанайына жана

“кастык тилине” каршы иш-аракеттер планына киргизиши керек.

Мамлекеттик эмес жалпыга маалымдоо каражаттары, мунун ичинен социалдык желелер жана кеңири коомчулук да “кастык тилине” жана жиктешүүгө каршы күрөшкө салым кошууга тийиш (толугураак төмөн жактан караңыз). ДСУ ЮНИСЕФ жана Кызыл чырым эл аралык федерациясы менен биргеликте өкмөттөр, жалпыга маалымдоо каражаттары жана жарандык коом үчүн COVID-19га каршы күрөш жүргүзүү боюнча нускамалар жыйындысын чыгаруу максатында шериктеш мамиле түздү.⁷⁰

COVID-19дун жайылышына каршы натыйжалуу чара: сөз эркиндигинин жана маалыматтын жеткиликтүүлүгүнүн мааниси

Маалыматтын эркин агылып турушу

COVID-19га каршы натыйжалуу чара көрүү үчүн маалымат зарыл. Демек, саламаттыкты сактоо тармагындагы каат стратегияларды ишке ашыруунун орчундуу кадамы калктын, коомдоштуктар менен айрым кишилердин кандай орчундуу маалыматтарга муктаж экендигин аныктоо болуп эсептелет. Маалымат ар түрдүү максаттык угармандарга (көрөрмандарга) жеткиликтүү жана түшүнүктүү болсун үчүн кандай маалымат беришти эле эмес, кантип беришти да эске алуу абзел.

Маалыматтын берилбей калып жатышына негизинен мыйзам базасынын жоктугунан жана көптөгөн мамлекеттик органдардын ачык-айкын иштебегени себеп болууда. Анүстүнө көпчүлүк өлкөлөрдө репрессиялык мыйзамдар коом үчүн аба менен суудай керек болгон маалыматтын жеткиликтүүлүгүн жана жайылышын чектейт. Кээде гана маалымат алуу жана таратуу эркиндиги адам укуктары жаатындагы маселелерди аныктоо жана чечүү үчүн зарыл деп эсептелет.

Жалпыга маалымдоо каражаттарынын ролу

Эркин жана көз карандысыз ЖМК COVID-19дун жайылышы сыяктуу саламаттыкты сактоо тармагындагы каатчылык учурунда айрыкча зарыл. Вирус кайсы бир өңүттөн таасир этиши мүмкүн болгон кишилерге маалымат жеткирүүдө ЖМКнын ролу чоң. Эркин жана көз карандысыз ЖМК илдеттин жайылышына карата улуттук жана эл аралык жооп кылуу чараларына көз салып, саламаттыкты сактоо боюнча зарыл чаралардын ачык-айкын болушуна жана отчеттуулукка көмөк көрсөтөт. ЖМК кандайдыр бир жол менен вирус жугузуп алган адамдардан бийликтегилерге жана дагы башка негизги кызыкдар тараптарга орчундуу маалыматты жеткирип тура алат.

Кытайда COVID-19дун пайда болгондугу жөнүндө кабар айтылган учурдан тартып журналисттер вирус менен байланышкан тобокелдиктерди азайтууга зор салым кошушту. Алар жаңы пайда болгон учурларды өз убагында аныктап, сактануу чаралары тууралуу маалыматтарды таратышты жана жалган маалыматтарды төгүнгө чыгарып, өкмөттөрдү жүргүзүп жаткан саясаты үчүн жоопкерчиликтүү болууга үндөштү. Бирок журналисттер да кээде так эмес же басмырлоочу маалыматтарды берип, кесипкөй калыстыгынан тайган учурлары да болду.

Журналисттерге чабуул жасоо менен өкмөттөр COVID-19га өздөрүнүн жооп кылуу жөндөмүн азайтып жатат. Өкмөттөрдүн ыйгарым укуктарынан ашкере аша чаап кетүүсүнө вирус маселесин чагылдырган журналисттерди камоо жана аларга карата жазык ишин козгоо мисал болот. Мындай фактылар жөнүндө бир канча өлкөдөн маалымат түшкөн.⁷ Бирок куугунтуктоо, соттук тыюу салуу же визаны кайта чакыртып алуу сыяктуу жумшагыраак чаралар да зыяндуу жана алгылыксыз болмок.

COVID-19дун жайылышы сыяктуу саламаттыкты сактоо тармагындагы оор кырдаалдарда ЖМКлардын да абдан кереги тиет. Тыкыр даярдалган жана фактыларга негизделген репортаждар имиш сөздөрдү жокко чыгарып, дүрбөлөндү басат жана «кастык тили» менен күрөшөт. Өз кезегинде ЖМК берген так эмес, басмырлоочу же атайын адаштыруучу маалымат туура эмес маалыматтын таралышына же сабырсыздыктын күчөшүнө шыкакчы болот.

Бул жаатта журналистик адеп эрежелеринин сакталышы чоң мааниге ээ.⁷² Журналисттер кесипкөйлүктүн бийик стандарттарын туу тутуп, коомчулукка так жана туура маалыматты берүүгө милдеттүү. Кесиптик стандарттар менен баардык адистер кабардар болуп, бүт медиа компанияларда жайылтылууга жана илгерилетилүүгө тийиш. Ал эми алардын ички саясаты аталган стандарттар менен байланышкан маселелерди күн тартибине алып чыгууга түрткү болушу жана колдошу керек. ЖМК ишин жөнгө салуучу органдар кесиптик бийик стандарттарды карманып жана илгерилетип, ЖМК иши маселелери боюнча кери байланыш үчүн жеткиликтүү болушу, чындыкты ордуна келтирүү же төгүндөө укугу сыяктуу укукту коргоо чараларын пайдалануу мүмкүнчүлүгүн түзүшү абзел.

Жалпыга маалымдоо каражаттары маалыматты бурмалоого жана «кастык тилине» каршы күрөшүүдө, каатчылык мезгилинде басмырлоого каршы иштерди жана маданият аралык түшүнүшүүнү кубатоодо да маанилүү роль ойнойт.⁷³ Маалымат бурмаланып жайылтылган жерде ЖМК, айрыкча мамлекеттик органдар жалган маалыматты ашкерелешке жардам бере алат. Журналисттер так маалыматтарды берип, дүрбөтүүчү сенек көз караштардан алыс болушу керек. Алар адамдардын расасына жана улутуна карай басмырлоого жол берилген учурлар жөнүндө кабарлап турушу абзел.⁷⁴ ЖМК ишин жөнгө салуучу органдар кесиптик стандарттарга негизделген журналисттер кыянаттык менен маалыматты бурмалоо, «кастык тили» жана басмырлоо маселелерине кандай мамиле кылышы керектиги жөнүндө кеңири сунуштамаларды бериши керек.

Социалдык желелердин ролу

Байланыштын күчөшүнө, маалыматтын таралышында жана пикир алмашууда социалдык желелердин мааниси барган сайын артууда. Facebook, Twitter, YouTube, Weibo жана ушулар сыяктуу басымдуулук кылуучу платформаларды коомдун байгерчилиги үчүн да, баш аламандык жаратуу жана ишеничти жоготуу үчүн да пайдаланылышы ыктымал. COVID-19 жайылган учурда аталган мүмкүнчүлүктөр дагы да айкын байкалды. Өкмөттөр, саламаттыкты сактоо кызматкерлери, коомдоштуктар менен айрым кишилер вирус жөнүндө зарыл маалыматты алуу үчүн социалдык желелердин платформаларына байма-бай кайрылып турушту. Бирок интернетте табылган ар кандай, карама-каршылыктуу маалыматтан алардын да башы айланып калды.

Учурда социалдык желелер цензура боюнча ыйгарым укуктарга ээ болуп, өкмөттөрдүн мүмкүнчүлүктөрү менен атаандашат жана атүгүл алардан ашып түшөт. Бирок алардын ишмердиги өкмөттөр сактоого тийиш болгон эл аралык стандарттар менен чектелген эмес, кээ бирлери гана адамдын укуктары жаатындагы стандарттарды өз саясаты менен ишмердигинде карманат.

Социалдык желелер алар тарабынан онлайн контентке же аларды колдонуучуларга карата көрүлүүчү каалагандай терс аракеттер ачык-айкын болуп, алардын кызмат көрсөтүү шарттарында туюндурула жана чагылдырыла тургандыгына кепилдик бериши керек. Алар өкмөттөргө караганда маалыматтын атайын бурмаланышына жооп кылуунун кыйла кеңири чараларын колдоно алат, бул БУУнун Жетекчөөчү принциптерине ылайык аракет кылууга кеңири мүмкүнчүлүктөрдү берет.⁷⁵ Социалдык желелер колдонуучуларды чектөө жана жалган маалыматты өчүрүп салуудан тышкары ишеничтүү контентти жайылтуу, айрым контенттердин туура эместигин эскертүү же аларга жарлык тагуу, аккаунттарга убактылуу бөгөт коюу же маалыматтын абройлуу булактарына шилтеме берүү үчүн өз алгоритмдерин кайра иштеп чыкса болот.⁷⁶

Социалдык желелер жана башка уюмдар ортосунда өнөктөш мамилелерди орнотуу да маалыматтын бурмаланышы менен «кастык тилине» каршы күрөшүүгө өбөлгө түзөт. Мисалы, Facebook жаңылыктар баракчаларында абройлуу контенттерге шилтеме жасоо эредесин жайылтуу аркылуу ДСУ жана саламаттыкты сактоо министрликтери менен кызматташат.⁷⁷

Facebook вирус жөнүндө маалыматтын бурмаланышына каршы туруу максатында фактыларды текшерүү менен алектенген ар кайсы уюмдар жана жактар менен иштешет. Мындай өнөктөштүк менен демилгелер БУУнун Пикир айтуу эркиндиги жана маалымат жеткиликтүүлүгү боюнча атайын баяндамачысы, регионалдык жана башка баяндамачылар тарабынан колдоо тапкан.⁷⁸ Бирок контентти өчүрүүгө же интернеттеги айтылган сөздөргө каршы багытталган терс аракеттерге түрткү болуучу өнөктөштүктөр да пикир айтуу эркиндигин бөөдө чектеп коюшу мүмкүн. Социалдык желелер мындай өнөктөштүктөрдө ачык-айкындыкты сактап, сөз эркиндиги жаатындагы эл аралык стандарттарга туура келишин камсыз кылууга тийиш.

Өкмөттөр социалдык желелер айтылган пикирлерди тескешке жана аны илгерилетишке өз платформаларында мыйзамда аныкталган талаптардын жардамында, жеке тартиптеги талаптардын жардамында же компаниянын базарга чыгышына бут тосуу коркунучу аркылуу таасир этүүгө көп аракет кылышты. Айрым өкмөттүк талаптар аткарылса, колдонуучулардын өздүк маалыматтарын берүү жөнүндөгү негизсиз талаптар, мамлекеттик кызмат адамдарын сыңдоону чектөө буйруктары адам укуктарынын бузулушуна алып келиши мүмкүн эле. БУУнун Жетектөөчү принциптеринде сыпатталгандай, ишканалар «карама-каршы талаптарга туш келген учурда адам укуктарынын эл аралык таанылган принциптерин сактоо ыкмаларын табууга» тийиш.⁷⁹

Социалдык желелердин ишин жөнгө салуу адам укуктары жаатындагы эл аралык стандарттарга сөзсүз шайкеш келбесе да, ал пикирлердин эркин туюндурулушун коргогудай болушу абзел. Ортомчулардын жоопкерчилигинин Манила принциптери өкмөттөр менен онлайн-платформалардын ортосундагы мамилелерди жөнгө салуучу стандарттарды аныктайт.⁸⁰ Алардын ичинен эң башкысы ортомчулар жайгаштырган же үчүнчү жактар тарабынан жөнөтүлгөн контент үчүн жооптуу болууга тийиш эмес⁸¹. Өкмөттөр ортомчуларга жоопкерчилик жүктөөчү мыйзамдарды реформалап же өзгөртүп, мындан ары андай мыйзамдарды кабыл албашы керек.

Белгилей кетчү нерсе, социалдык желелер өкмөттөр менен болгон мамилесинин ачык-айкындыгын камсыз кылышы керек. Атайын баяндамачы «өкмөттүн корпорацияларга колдоо көрсөтүү менен байланышкан ишмердиги тууралуу маалыматты» ачыкка чыгарууга чакырып⁸², социалдык желелер жарыялап жаткан «ачык-айкындык жөнүндөгү отчетторду» да толук эмес деп сындады.⁸³

Жогоруда сыпатталгандай, маалыматтын бурмаланышы адамдын укуктары үчүн орчундуу коркунуч жаратат жана COVID-19дун жайылышына бөгөт коюу боюнча аракеттерге келерги болот. Өкмөттөр, ЖМК жана социалдык желелер туура эмес маалыматтардын жайылышына каршы күрөштү пикир айтуу эркиндиги жана маалымат алуу укугун сыйлоого негизделген саясатка ылайык гана жүргүзүүгө тийиш.

Нускамалар

COVID-19дун жайылышына каршы чаралар адамдын укуктары боюнча эл аралык кепилдиктерге, анын ичинде пикир айтуу эркиндиги жана маалымат алуу укугуна ылайык келүүгө тийиш. АРТИКЛЬ 19 мамлекеттерди, ЖМК менен социалдык желелерди төмөнкү чараларды көрүүгө чакырат.

Мамлекеттер үчүн

- Өкмөттөр COVID-19дун жайылышына тиешелүү маалыматтарды, анын ичинде катталган учурлардын санын, географиялык бөлүштүрүлүшү, өлүү жана айыгуу боюнча статистика, ошондой эле өкмөт жүргүзүп жаткан саясат жана жооп кылуу чаралар тууралуу маалыматтарды ачыкка чыгарып турушу зарыл. Коомчулукту кабардар кылуу боюнча кеңири иш-чаралар, вирус маселесине арналган веб-сайттар жана вирус жөнүндө орчундуу маалыматтарды жана алдын алуу боюнча сунуштамаларды социалдык желелерде байма-бай жарыялап алгачкы маанилүү кадам болуп эсептелет. Ачык-айкындыкты сактоо жана маалыматты ачыкка чыгаруу боюнча милдеттенмелер COVID-19дун жайылышына жооп катары иштелип чыккан баардык саясаттарга жана иш-аракет пландарына киргизилүүгө тийиш.
- Өкмөттөр ачык маалыматтын жеткиликтүүлүгүн жакшыртуу, анын ичинде маалыматтын белгилүү түрүн сөзсүз элге жеткирүү жана тайпалар менен айрым кишилердин мамлекеттик органдардан маалымат алышын жолго коюу максатында маалымат эркиндиги жөнүндө мыйзамдарды колдонушу керек. Мыйзамдарында азыркы учурда маалымат эркиндиги жөнүндө мыйзамдары бар мамлекеттер биринчи кезекте аларды азыркы эл аралык жана регионалдык стандарттарга зарыл түзөтүүлөрдү киргизүүнү караштыруу жолу менен алдыңкы тажрыйбага шайкеш келтириши абзел. Ал эми бөлөк мамлекеттер баардык тийиштүү тараптардын катышуусунда маалымат эркиндиги жөнүндө мыйзамды кабыл алуу жөнүндө маселени караштырышы зарыл.
- Мамлекеттик органдар «кастык тили» жана COVID-19дун жайылышы тууралуу маалыматтын бурмаланышы менен күрөшүүнүн негизги каражаты катары жазык жазасын жана башка мажбурлоочу чараларды колдонбошу керек. Жазык териштирүүлөрү жана эркинен ажыратуу сөз эркиндиги менен байланышкан кылмыштардын кыйла орчундуу түрлөрүнө карата гана колдонулушу керек. Бул тар категорияга кирбеген учурларда бийликтегилер вирус жөнүндө айткандары үчүн азыркы кезде айыпталып жаткан баардык кишилерди актоого, ушундай негизде камалып жаткандарды бошотууга тийиш. Мындан тышкары, өкмөттөр COVID-19 жөнүндө айтканы үчүн жоопко тарта турган репрессиялык мыйзамдарды колдонууга мораторий киргизиши зарыл. Алар пикир айтуу эркиндигине тиешелүү мыйзамдарды эл аралык стандарттарга шайкеш келтирүү үчүн реформалоо ишин баштоого тийиш.
- Мамлекеттик бийлик органдары такталбаган маалыматтарды таратпоого кепилдик берип, ал эми өкмөттөр атайын үгүттөгөн же маалыматтарды бурмалаган иш-чараларды жүргүзбөшү абзел.
- Өкмөттөр кабарлоочулардын коопсуздугун камсыз кылышы керек. Көпчүлүк өлкөлөрдө маалымат эркиндиги жөнүндө мыйзамдардын же өзүнчө мыйзамдардын нугунда кабарлоочулар корголот. Өкмөттөрдүн COVID-19 менен байланышкан мыйзамсыз иш-аракеттерине же алгылыксыз саясий чечимдерине нааразы болгондорду коргоо үчүн ошол мамлекеттер аларды ырааттуу жайылтууга көңүл бурушу абзел. Кабарлоочуларды коргоо жөнүндө атайын мыйзамдары жок өлкөлөр COVID-19га тиешелүү маалыматтарды коомдун кызыкчылыгы үчүн жарыялагандарга карата соттук куугунтуктоолорго же чектөөлөргө

барбашы керек.

- Өкмөттөр «кастык тили» жана жиктешүү менен күрөшүүдө адам укуктарын коргоо жаатындагы эл аралык стандарттарга жана алдыңкы практикага ылайык келген алгылыктуу чараларды көрүүгө тийиш. Бул жаатта Адамдын укуктары боюнча кеңештин 16/18 резолюциясын жана Иш-аракеттердин Рабат планын жетекчиликке алса болот.
- Өкмөттөр ЖМК үчүн эркин, көз карандысыз жана ар түрдүү чөйрөнү түзүү максатында ЖМК жана укутуруу тармагынын өзүн-өзү тескешин жана көз карандысыздыгын камсыз кылуучу так ченемдик-укуктук негизди түзүү жана колдоо аркылуу да иш-чараларды аткарышы керек. Мамлекеттер милдеттери анык белгиленген, тактап айтканда, коомдун кызыкчылыгына кызмат кылган, анын ичинде COVID-19 көйгөйүн жана саламаттыкты сактоо тармагындагы бөлөк каатчылыктарды чагылдырган көз карандысыз коомдук ЖМКларды колдоо жөнүндөгү маселени да караштырышы зарыл.
- Мамлекеттик органдар COVID-19 маселелерин чагылдыруучу журналисттерди куугунтуктаганды токтотуп, вирустун жайылышына бөгөт коюу боюнча расмий чараларды көрүүгө тийиш.
- Өкмөттөр жалпы эле жана COVID-19дун жайылышы менен байланышкан медиа жана санариптик сабаттуулукту өркүндөтүү боюнча чараларды караштырышы абзел. Бул ишке мектеп программасына медиа жана санариптик сабаттуулук боюнча сабактарды киргизүү жана жарандык коом жана социалдык желелер менен өз ара иштешүү кирет.

ЖМК үчүн

- Жалпыга маалымдоо каражаттары жана журналисттер COVID-19дун жайылышы боюнча мамлекеттик же мамлекеттик эмес субъектилер тарабынан маалымат атайылап бурмаланса, үгүт иштери жүргүзүлсө же басмырлоого жол берилсе, дайыма кабарлап турушу керек. Абройлуу журналисттик булактар берген так маалыматтар жалган маалыматтардын таралышына жана "кастык тилинине" бөгөт коюунун эң кубаттуу куралы болуп саналат.
- ЖМК жана журналисттер, анын ичинде даттанууларды кароочу улуттук органдар, акыйкатчылар, жеке ЖМКлардын адеп редактору (public editors) да майнаптуу өзүн-өзү жөнгө салуу тутумун жетекчиликке алышы зарыл. Мындай органдар же кызмат адамдары COVID-19дун жайылышына байланыштуу анык эмес жана басмырлоочу маалыматтарды жокко чыгаруу максатында чындыкты билүү укугун камсыздоого көмөктөшүүсү керек.
- COVID-19 жөнүндө маалымат берүүдө ЖМК жана журналисттер кесиптик адептин бийик стандарттарын, анын ичинде теңдик принциптерин бекем сактоого тийиш. Алар сенек көз караштардан качып, адамдардын расасына, улуту менен этностук тегине көңүл бурбай COVID-19 жөнүндө так маалыматтарды кабарлап турушу керек.

Социалдык желелер үчүн

- Социалдык желелер өз платформаларында «адам укуктары сөзсүз корголгон» атуу ыкмага ылайык, БУУнун пикир айтуу эркиндиги боюнча атайын баяндамачысы колдогон туура эмес маалыматтар менен "кастык тилинин" жайылышын жөнгө салуу маселелери боюнча так жана түшүнүктүү саясатты жолго коюшу керек. Акыркы жылдары көпчүлүк компаниялар кыйла так аныктамаларды жана контенттин бузулушуна мисалдарды берүү аркылуу контентти алып баруу боюнча өз саясаттарын өркүндөтүштү. Алар ачык-айкындыкты камсыз кылуу жаатындагы бул процессти мындан ары да улантышы керек. Мындан тышкары, COVID-19дун

жайылышы менен байланышкан маселелерде алардын ишмердигин жөнгө салуучу социалдык желелер тарабынан иштелип чыгып жаткан эрежелер да так болуп, адам укуктары жаатындагы эл аралык укукта аныкталган мыйзам стандарттарына шайкеш келүүгө тийиш.

- COVID-19 жөнүндө «кастык тилине» жана туура эмес маалыматтарды таратууга каршы чараларды көрүүдө социалдык желелер тийиштүү жол-жоболорду камсыз кылышы абзел. Алар контентти өчүрүү болобу, анын жеткиликтүүлүгүн чектөө болобу же аккаунттарда бөгөт коюу болобу, мындай аракеттери тууралуу колдонуучуларга кабар берүүгө тийиш. Ал контентти алып баруу формасы болуп саналат, ошондуктан контенттин кунсуздалышы дагы так жана ачык-айкын жол-жоболорго ылайык ишке ашырылышы керек. Баардык учурларда колдонуучулар чечимдерге даттануу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу керек.
- Социалдык желелер COVID-19 жөнүндө туура эмес маалыматтарды таратуу маселелери боюнча өкмөттөр менен иштешүүсүн толук ачык-айкын жүргүзүшү абзел. Аталган маалыматты толук жана жеткиликтүү ачык-айкындык тууралуу мезгилдик отчетторго киргизсе болот. Мындан тышкары, социалдык желелер өкмөттүн адам укуктарын бузуучу суроо-талаптарына каршы турушу зарыл.
- Акырында, социалдык желелер «кастык тили» жана COVID-19 боюнча туура эмес маалыматтарды таратууга каршы күрөшүү үчүн учурдагы өнөктөш мамилелерди пайдаланышы жана өнүктүрүшү абзел. Алар вирус жөнүндө так маалыматты жайылтууга көмөк көрсөтүү максатында Дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюму жана баардык өлкөлөрдүн саламаттыкты сактоо министрликтери менен алака-катышта болушу керек. Фактыларды текшерүүчү дагы башка уюмдар жана тараптар менен өнөктөш мамиледе болгону оң. Муну менен бирге социалдык желелер каалагандай өнөктөштүктүн нугундагы баардык ишмердик адам укуктары жаатындагы эл аралык стандарттарга ылайык аткарыларына кепилдик бериши зарыл.

Эскертүүлөр

1. Дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюму (ДСУ), Naming the coronavirus disease (COVID-19) and the virus that causes it, без даты, [https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-\(covid-2019\)-and-the-virus-that-causes-it](https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-(covid-2019)-and-the-virus-that-causes-it)
2. ДСУ, Жаңы коронавирусу (CO-VID-19) менен байланышкан кырдаалга мониторинг жүргүзүү боюнча маалыматтык панель, датасыз, <https://experience.arcgis.com/experience/685d0ace521648f8a5beeeee1b9125cd>
3. Караңыз, мисалы: Li Yuan, China Silences Critics Over Deadly Virus Outbreak, Нью Йорк Таймс, 2020-ж., 22-январь <https://www.nytimes.com/2020/01/22/health/virus-corona.html>; Human Rights Watch, China: Respect Rights in Coronavirus Response, 2020-ж., 30-январь <https://www.hrw.org/news/2020/01/30/china-respect-rights-coronavirus-response>
4. Караңыз, мисалы: G. Shih, E. Rauhala & L.H. Sun, Early missteps and state secrecy in China probably allowed the coronavirus to spread farther and faster, Вашингтон Пост, 2020-ж., 1-февраль, <https://www.washingtonpost.com/world/2020/02/01/early-missteps-state-secrecy-china-likely-allowed-coronavirus-spread-farther-faster/>; Chris Buckley and Steven Lee Myers, As New Coronavirus Spread, China's Old Habits Delayed Fight, Нью Йорк Таймс, 2020-ж., 1-февраль, <https://www.nytimes.com/2020/02/01/world/asia/china-coronavirus.html>
5. Караңыз, мисалы: Li Yuan, Widespread Outcry in China Over Death of Coronavirus Doctor, Нью Йорк Таймс, 2020-ж., 7-февраль, <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200202-sitrep-13-ncov-v3.pdf>
6. ВОЗ, Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report - 13, 2020-ж., 2-февраль, <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200202-sitrep-13-ncov-v3.pdf>
7. Кандайдыр бир кара ниеттик менен (мисалы, алдоо, башын айландыруу же манипуляциялоо үчүн) жалган маалымат берүүдөн айырмаланып, бул документте «маалыматты бурмалоо» термини ар кандай так эмес же адашууга түртүүчү маалыматты, туура эмес маалыматтарды таратууну билдирет.
8. ДСУ, 2019-жылдагы жаңы коронавирусу боюнча 2020-жыл, 8-февралдагы ЖМКга арналган жыйындагы башкы деректирдин пикири. Башкы деректирдин айтканына караганда, “вирус жайылып жатканда маалыматтын бурмаланышы биздин саламаттыкты сактоонун каарман кызматкерлеринин ишин ого бетер оорлоштурат. Ал чечим кабыл алуучу адамдарды алагды кылат жана бул элдин үшүн алып, дүрбөлөңгө түшүрөт”. <https://www.who.int/dg/speeches/detail/director-general-s-re-marks-at-the-media-briefing-on-2019-novel-coronavirus-----8-february-202>
9. Караңыз, мисалы, ДСУ, Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public: Myth busters, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/myth-busters>; M. Rich- tel, W.H.O. Fights a Pandemic Besides Coronavirus: an “Infodemic”, Нью Йорк Таймс, 2020-ж., 6-февраль, <https://www.nytimes.com/2020/02/06/health/coronavirus-misinformation-social-media.html>; E.J. Dickson, Coronavirus Is Spreading-And So Are the Hoaxes and Conspiracy Theories Around It, Роллинг Стоун, 2020-ж., 2-март, <https://www.rollingstone.com/culture/culture-news/coronavirus-china-bat-patent-conspiracy-theory-942416/>
10. J. Gregory, The coronavirus ‘infodemic’ is real. We rated the websites responsible for it, 2020-ж., 28-февраль, <https://www.statnews.com/2020/02/28/websites-spreading-coronavirus-misinformation-in-infodemic/>
11. Караңыз, мисалы, H-J. Kim, Fears of new virus trigger anti-China sentiment worldwide, 2020-

- ж., 2-февраль, <https://apnews.com/04f18aafe1074a1c06b4203edcbdc661>
12. Караңыз, мисалы, Amnesty International, Singapore: Social media companies forced to cooperate with abusive fake news law, 2020-ж., 19-февраль, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2020/02/singapore-social-media-abusive-fake-news-law/>; M. Tostevin & J. Geddie, Coronavirus sends Asia's social media censors into overdrive, 2020-ж., 4-февраль, <https://www.reuters.com/article/us-china-health-fakenews/coronavirus-sends-asias-social-media-censors-into-overdrive-idUSKBN1ZY1AC>; B.Schmidt, Wuhan Doctor's Death Shows Risks of Asia's Fake News Crackdown, 2020-ж., 7-февраль, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-02-06/fake-news-arrests-jump-across-asia-to-stem-virus-infodemic>
13. Караңыз, мисалы, T.Boonbandit, Two arrested for spreading coronavirus fake news, 2020-ж., 30-январь, <https://www.khaosodenglish.com/politics/2020/01/30/two-arrested-for-spreading-coronavirus-fake-news><https://www.article19.org/resources/iran-coronavirus-crisis-highlights-need-for-the-free-flow-of-information/>

14. ARTICLE 19, Iran: Coronavirus crisis highlights need for the free flow of information, 2020-ж., 27-февраль, <https://www.article19.org/resources/iran-coronavirus-crisis-highlights-need-for-the-free-flow-of-information/>
15. ДСУ, About EPI-WIN, датасыз, <https://www.epi-win.com/about-epi-win>
16. ДСУ, Башкы деректирдин эскертүүлөрү, *жог. кар.*
17. Мисалы, Facebook коронавирус темасы боюнча суроо-талаптарды издөөнүн негизги натыйжаларына карай ДСУдан жана саламаттыкты сактоонун улуттук органдарынан алынган маалыматтар камтылган «билим берүүчү чыга калма терезелерди» жайгаштырат; кар. К-Х. Jin, Facebookтун саламаттыкты сактоо бөлүмүнүн жетекчиси, Keeping People Safe and Informed About the Coronavirus, 2020-ж. 30-январь, 2020-ж. 3 мартта жаңыртылган: <https://about.fb.com/news/2020/03/coronavirus/>. Facebook вируска тиешелүү фактыларды текшерүү, жалган ой-пикирлерди ашкерелөө менен алектенген тастыктамасы бар бөлөк компаниялар менен тараптардын желесин да колдонот. Март айындагы Facebookтагы постунда Марк Цукерберг компания так маалыматтарды жайылтуу максатында ДСУга «канча керек болсо ошончо бекер жарнама орундарын» бере тургандыгын билдирди: кар. М. Zuckerberg, Facebookтагы посту, 2020-ж. 4-март, <https://www.facebook.com/4/posts/10111615249124441/>. Twitter дагы издөө негизги натыйжаларга карай туура маалыматтарды жайылтып, жаңылыш жыйынтыктарга алып келүүчү издөө кыйымталарына бөгөт коёт; кар. J. Chu & J. McDonald, Twitter, Helping the world find credible information about novel #coronavirus, 2020-ж. 29- январь, https://blog.twitter.com/en_us/topics/company/2020/authoritative-information-about-novel-coronavirus.html
18. Кар.: A. Maryon-Davis, Outbreaks under wraps: How denials and cover-ups spread ebola, Sars and Aids, Index on Censorship, vol. 14(1), 2015-ж., 12-март.
19. БУУнун Башкы Ассамблеясы, Адам укуктарынын жалпы декларациясы, 1948-ж. 10-декабрь, 217 А (III). БУУнун Башкы Ассамблеясынын резолюциясы менен кабыл алынса да, Адам укуктарынын жалпы декларациясы мамлекеттер үчүн сөзсүз милдеттүү болуп саналбайт. Бирок 1948-жылы ал кабыл алынган учурдан баштап кадимки эл аралык укук катары анын жоболорунун көпчүлүгү юридикалык күчкө ээ деп эсептелет. кар.: Филартига Пена-Иралга каршы, 630 F.2d 876 (1980-ж., АКШнын Округдук апелляциялык соту, 2-округ).
20. Жарандык жана саясий укуктар тууралуу эл аралык пакт, 1966-ж., 16-декабрь, БУУнун эл аралык келишимдеринин топтому, 999-т., 171-б.
21. Адам укуктары жана эркиндиктерин коргоо жөнүндө Европа конвенциясынын 10-беренеси, 1950-ж., 4-сентябрь; Адамдын жана элдердин укуктарынын Африка хартиясы (Банжул хартиясы), 1981-ж., 27-июнь; Адам укуктары жөнүндө Америка конвенциясы, 1969-ж. 22-ноябрь.
22. ЖСУЭП, 19-берене, 2-п.
23. ЖСУЭП, 19-берене, 3-п.; БУУнун Адам укуктары боюнча комитети, 19-беренеге №34 жалпы иреттеги сын пикирлер: Пикир айтуу жана билдирүү эркиндиги, БУУнун №ССР/С/С/34 документи, 11 жана 12-пп.
24. *Ошондо*, 21-36-пп.
25. *Ошондо*, 35-п.
26. *Ошондо*.
27. *Ошондо*, 30-п.
28. №34 жалпы иреттеги пикир, 38-п.
29. *Ошондо*, 18-п.
30. *Ошондо*, 19-п.
31. *Ошондо*, 7-п.
32. *Ошондо*, 18 (7-п. шилтеме жана 7-п. кыстырма)
33. Караңыз, мисалы: Адам укуктары боюнча Европа соту (Европа соту), Торгерсон Исландияга каршы, 1992-ж., 25-июнь, №13778/88 арыз, 63-п. же Кастеллс Испанияга каршы, 1992-ж., 24-апрель, №11798/85 арыз, 43- п.

34. Европа соту, Дичанд жана башкалар Австралияга каршы, 2002-ж., 26-февраль, , №29271/95 арыз, 40-п.
35. Жалпы иреттеги пикир № 34, 13-п.
36. Ар бир адамдын дене бой жана психикалык саламаттыгын мүмкүн болушунча жогорку деңгээлде коргоо укугуна тиешелүү маселе боюнча атайын баяндамачынын баяндамасы, 2008-жыл, 11-август, БУУнун № А/63/263 документи., 11-п.
37. Адам укуктары жаатында ишкердик ишмердиктин жетектөөчү принциптери: БУУнун «Коргоо, сыйлоо жана оңдоо» алкактарын ишке ашыруу (Рагги принциптери), БУУнун № А/HRC/17/31 документи, 2011-ж., 21 март, тиркеме. БУУнун Адам укуктары боюнча кеңеши резолюциядагы жетектөөчү 17/4 АУК принциптерди жактырды, БУУнун № А/HRC/RES/17/14 документи, 2011-ж., 16-июнь.

38. БУУнун Адам укуктары боюнча кеңеши тарабынан 2011-ж., 16-июнда кабыл алынган БУУнун адам укуктары жаатындагы ишкер ишмердиктин жетектөөчү принциптери, БУУнун HR/PUB/11/04 документи.
39. *Ошондо*, 11-принцип.
40. *Ошондо*, 12-принцип.
41. *Ошондо*, 13(b)-принцип.
42. *Ошондо*, 15-принцип.
43. *Ошондо*, 17 жана 18-принциптер.
44. *Ошондо*, 22-принциптер.
45. Пикир айтуу эркиндиги, аны эркин туюндурууну колдоп-кубаттоо жана коргоо маселеси боюнча Атайын баяндамачынын баяндамасы 2018-ж., 6-апрель, БУУнун № A/HRC/38/35 документи, 10-п.
46. Пикир айтуу эркиндиги, аны эркин туюндурууну колдоп-кубаттоо жана коргоо маселеси боюнча Атайын баяндамачынын баяндамасы, 2019-ж., 9-октябрь, БУУнун № A/74/486 документи, 42-п.
47. 2017-жылдагы Биргелешкен декларация, *жог. караңыз*, 4(a) жана (b)-п.
48. Атайын баяндамачынын баяндамасы, 2018-ж., апрель, 26-п.
49. 2017-жылдагы Биргелешкен декларация, *жог. караңыз*, 4(c)-п.; Атайын баяндамачынын баяндамасы, 2018-ж., апрель 37-38-п.
50. Адам укуктарынын жалпы декларациясы, 25-берене, 1-п.
51. Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар тууралуу эл аралык пакт, 1966-ж., 16-декабрь, БУУнун эл аралык келишимдеринин топтому, 993-т, 3-б, 12-б.
52. *Ошондо*, 16-п.
53. Караңыз: ARTICLE 19, A Healthy knowledge: Right to information and the right to health, 2012-ж., <https://www.article19.org/resources/healthy-knowledge-right-information-right-health/>
54. Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча комитет, №14 жалпы иреттеги пикир:
Ден соолукту мүмкүн болушунча жогорку деңгээлде коргоо укугу (12-бер.), 2000-жылы 11-августта кабыл алынган.), БУУнун № E/C.12/2000/4 документи, 12(b)-п.
55. *Ошондо*, 34-п.
56. Адам укуктары боюнча кеңеш, Ар бир адамдын дене бой жана психикалык саламаттыгын мүмкүн болушунча жогорку деңгээлде коргоо укугуна тиешелүү маселе боюнча атайын баяндамачынын баяндамасы Атайын баяндамачысы Пол Ханттын баяндамасы, 2018-жыл, 31-январь, БУУнун № A/HRC/7/11 документи, 40-п.
57. Жалпы иреттеги пикир № 14, *жог. караңыз*, п. 50.
58. *Ошондо*, кириш бөлүгү.
59. 2017-жылдагы Биргелешкен декларация, *жог. кар.*
60. *Ошондо*, 2(a)-п.
61. Караңыз, мисалы: ARTICLE 19, Thailand: Computer Crime Act, 2017-ж., 31-январь, <https://www.article-19.org/resources/thailand-computer-crime-act/>; ARTICLE 19, Singapore: New law on “online falsehoods” a grave threat to freedom of expression, 2019-ж., 9-май, <https://www.article19.org/resources/singapore-new-law-on-online-falsehoods-a-grave-threat-to-freedom-of-expression/>; ARTICLE 19, Malaysia: Communications and Multimedia Act must be urgently revised, 2017-ж., 24-март, <https://www.article19.org/resources/malaysia-communications-and-multimedia-act-must-be-urgently-revised/>
62. Кар.: №34 жалпы иреттеги пикир, *жог. караңыз*, п. 25.
63. №34 жалпы иреттеги пикир, 34 жана 46-49-пр., ЖСУЭП менен чогуу окулсун, 20-берене, 2-п.
64. 2017-жылдагы Биргелешкен декларация, *жог. караңыз*, кириш бөлүгү.
Баяндамачылар мамлекет тарабынан каржыланган маалыматтын

бурмаланышы менен үгүт жүргүзүүнү коомчулуктун маалымат алуу укугуна олуттуу коркунуч катары аныкташты.

65. Караңыз, мисалы, J. Dalton, Mike Pompeo refuses to deny conspiracy theory that coronavirus is 'hoax created to damage Trump, Индепендент, 2020-ж., 1-март
<https://www.independent.co.uk/news/world/americas/coronavirus-mike-pompeo-trump-hoax-outbreak-us-cases-ted-lieu-a9366516.html>; же J. Palmer, Beijing Knows Who to Blame for the Virus: America, Файнэншл Таймс, 2020-ж., 2-март,
<https://foreignpolicy.com/2020/03/02/china-blames-united-states-coronavirus/>
66. ARTICLE 19, Iran: Coronavirus crisis, *жог. кар.*
67. Жалпы иреттеги пикир № 34, *жог. кар.* 34-п.; Пикир айтуу эркиндиги, аны эркин туюндурууну колдоп-кубаттоо жана коргоо маселеси боюнча атайын баяндамачынын баяндамасы, 2019-ж., 9-октябры, БУУнун № А/74/486 документи, 15-п.
68. Адам укуктары боюнча кеңештин Жиктешүү, терс сенек көз караштар, каралоо жана басмырлоо, зомбулукка жана дин же ынаным боюнча зомбулукка шыкактоо менен күрөшүү жөнүндө 16/18-резолюциясы. БУУнун № А/HRC/Res/16/18 документи, 2011-ж., 24-март.
https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/16session/A.HRC.RES.16.18_en.pdf

69. Басмырлоого, касташууга жана зомбулукка шыкактаган улуттук, расалык жана диний жек көрүүнү үгүттөөгө тыюу салуу жөнүндө иш-аракеттердин Рабат планы, БУУнун №A/HRC/22/17/Add.4 документи, 2012-ж., 5-октябрь, <https://www.ohchr.org/EN/Issues/FreedomReligion/Pages/RabatPlanOfAction.aspx>
70. ДСУ, ЮНИСЕФ жана Кызыл Кресттин Эл аралык федерациясы, Social Stigma associated with COVID- 19, датасыз, <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/covid19-stigma-guide.pdf>
71. Журналисттерди коргоо комитетинин сайтындагы Alerts бөлүмүн караңыз, <https://cpj.org/news/>
72. Муну да кар.: Биргелешкен декларация, *жог. караңыз*, 5(a) жана (b)-пр.; ARTICLE 19, Пикир айтуу эркиндиги жана тендик боюнча Кемден принциптери, 2009-ж., 30-апрель, 7-принцип, <https://www.article19.org/resources/camden-principles-freedom-expression-equality/>
73. Кемден принциптери, *жог. караңыз*, 6, 7 жана 9-принциптер.
74. *Ошондо.*
75. *Жог. кар.*
76. Кар. Атайын баяндамачынын баяндамасы, *жог. караңыз*, 2018-ж., апрель, 31-п; Атайын баяндамачынын баяндамасы, *жог. караңыз*, 2019-ж., октябрь, 51-п.
77. *Жог. кар.*
78. 2017-жылдагы Биргелешкен декларация, *жог. караңыз*, 4(е)-п.
79. БУУнун Жетектөөчү принциптери, *жог. караңыз*, 22(b)- принцип.
80. Оргомчулардын жоопкерчилиги боюнча Манил принциптери, 2015-ж., 24-март, <https://www.manilaprinciples.org/>
81. *Ошондо*, 1-принцип; же Пикир айтуу эркиндиги, аны эркин туюндурууну колдоп-кубаттоо жана коргоо маселеси боюнча атайын баяндамачынын баяндамасы, 2017-ж., 30-март, БУУнун № A/HRC/ 35/22 документи, 49-п.; 2017-жылдагы Биргелешкен декларация, *жог. караңыз*, 1(2)-п.
82. Атайын баяндамачынын баяндамасы, 2017-ж., март, 70-п.
83. Атайын баяндамачынын баяндамасы, 2018-ж., апрель, 40-п.